

Máté Zsuzsanna: „Az aestheticum vizsgálatának célja tehát az értékadó jelentés felkutatása”. Magyar esztétikatörténeti és esztétikai tanulmányok. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia Kiadó–Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, 2019, 244 p.

A kötettel ismerkedő olvasónak ajánlatos az alcím felől elindulnia: hogy tudniillik a gyűjteményben magyar esztétikatörténeti és esztétikai tanulmányokkal fog találkozni. Ami a magyar esztétikatörténetet illeti, az alcím megnevezése kifogástalan, az „esztétikai” minősítés ellenben alighanem cum grano salis értendő. Az ebbe a körbe sorolt írások ugyanis elsősorban is nem általános esztétikai, hanem irodalomesztétikai érdekűek: javarészt a szerző irodalomtörténeti vizsgálódásaiból, elsősorban Madách-kutatásaiból nőttek ki.

Hogy a helyzetet megmagyarázzuk és a kötet kontextusát fölillantassuk, bevezetésként érdemes megemlékeznünk a szerző személyéről. A szegedi professzorasszony, Máté Zsuzsanna munkássága a filozófiai esztétika és az irodalomtörténet metszéspontjában áll. Eredetileg esztétikatörténészként indult: első meghatározó munkái a magyar esztétikai hagyomány egyes teljesítményeinek föltárását vállalták magukra. Önálló kötetet szentelt a századelő és a két háború közti korszak esztétikai elméleteinek (*Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében*, 1994), tanulmánygyűjteményt tett közzé a fiatal Fülep Lajos művészetfilozófiájáról (*„Szép eszéről, szép lelkéről...”*, 1995), monográfiában dolgozta föl Sik Sándor életművét (*Sík Sándor – a szépiró, az irodalomtudós és az esztéta*, 2005). Az elmúlt jó másfél évtizedben ugyanakkor bekapcsolódott a hazai irodalomtörténet nagy hagyományú kutatási áramába, a Madách-kutatásba is. Előbb tanulmánygyűjteményt publikált *Az ember tragédiájáról (Madách Imre, a poeta philosophus*, 2004), majd szerzőtársával, Bene Kálmánnal együtt részletes vizsgálat alá vonta Madách lírai életművét (*Madách Imre lírája*, 2008), hogy végül

megalkossa a madáchi világdramá bölcseletét föltáró nagymonográfiáját (*A bölcselet átlényegülése esztétikumá – középpontban Madách Imre Az ember tragédiája című művével*, 2013). Ez utóbbi, pár évvel később átdolgozva és kibővíve újraközölt munka (*Filozofikum és esztétikum kölcsönviszonyáról – kiemelten a madáchi életműben*, 2018) a voltaképpeni főműve lett: munkássága két törekvésének szintetikus összekapcsolását kísérte meg. Nagyszabású gondolatmenetében a teljes madáchi életmű filológiai mélységben földolgozott és a kiterjedt Madách-irodalom korábbi teljesítményeit is gazdagon fölhasználva értelmezett anyagát – azaz par excellence irodalomtörténeti fókuszú megközelítés eredményeit – a filozófia és irodalom viszonyára vonatkozó normatív teória – azaz par excellence művészetfilozófiai-esztétikai elmélet – keretei közé illesztette tehát.

Jelen gyűjteménye tizenkettőt közöl újra nemrégiben született – az elmúlt öt évben szerzett – tanulmányaiból. A kötet, rendkívül elegánsan, szerkezetileg is, terjedelmileg is pontosan két részre oszlik. Az első hat tanulmány – a kötet terjedelmileg első fele – esztétikatörténeti tárgyú, a második hat tanulmány – a kötet második fele – irodalomesztétikai jellegűnek minősíthető. Az esztétikatörténeti tárgyú dolgozatok főszereplői Palágyi Menyhért, Fülep Lajos, Pauler Ákos, Bartók György és Sík Sándor; az irodalomesztétikai jellegű írások hősei, természetesen, elsősorban Madách, aztán Kass János, Weöres Sándor, és végül, a maguk kreativitáselméletével, Csíkszentmihályi Mihály és Arthur Koestler.

Palágyi-tanulmány kettő is szerepel a kötetben. Az első mint Madách monográfiusát veszi szemügyre, a második mint kortársi modern költők kritikáját olvassa újra Palágyit. Az egyik írás voltaképpen egy szemletanulmány keretébe illesztett elemzéssel szolgál: ugrópontja a három éve megjelent, Bogdanov Edit és Székely László szerkesztette nagyszabású Palágyi-válogatás áttekintő értékelése. Arról a kötetéről tudni kell, hogy a Palágyi-recep-

ció mindeddig legjelentősebb teljesítményének számít: arányos képet nyújt a sokféle területen tevékeny gondolkodó munkásságáról, bő válogatást adva németül keletkezett írásaiából is. Máté ebből a kötetből kiindulva, a gondolkodó Madách-monográfiájának – a kiterjedt Madách-irodalom legelső önálló átfogó értelmezésének – az elemzését végzi el, Palágyi esztétikájának „heurisztikus ereje” mellett érvelve. A második írás Palágyi kortársi költőket értékelő kritikáit – Vajda Jánosról, Reviczky Gyuláról és Komjáthy Jenőről írott esszéit – vizsgálja meg, azok esztétikájának „egészre irányultságát” és az élményvalóságnak úgy mond a szellemmel egyenrangú szerepet juttató értelmezési keretét hangsúlyozva. A két írás, egymással egybehangzóan, Palágyi esztétikáját a kora pozitívizmusán túllépő, életfilozófiai szemléletű és a szellemtörténet esztétikája felé mutató művészetbölcseletként azonosítja.

Fülep Lajosról – szerzőnk érdeklődésének egyik középponti alakjáról – a kötet azt a tanulmányt hozza, amely Fülep reformációról szóló, elfeledettnek minősíthető cikkeinek értékelésre vállalkozik. Az elemzett cikkek 1917-ben keletkeztek, abban az esztendőben, amikor Fülep, az újidealista metafizikus éppen református lelkészi tanulmányait folytatja: Máté, az írásokat az életmű egészébe helyezendő, szellemesen mutatja ki bennük a rokon vonásokat, amelyek a „nemzeti művészetről” szóló, szintén akkortájt keletkezett híres nagyesszével kapcsolja össze őket. A Pauler Ákos esztétikáját elemző tanulmány Pauler és Sík Sándor művészetfogalmát állítja szembe egymással. Noha mindketten, Pauler is, Sík is a maguk korszaka abszolutizáló művészetfilozófiájának elkötelezettjei, az elemzés mégis határozottan elkülöníti őket egymástól. Míg Sík induktív beállítottságú, az esztétikai tevékenység pragmatikáját előtérbe állító esztétikája nyitottnak mutatkozik a művészet hermeneutikai fölfogása irányába, addig Pauler deduktív, mondhatni hagyományos „törvénygyűjtemény” kidolgozó esztétikája a művészet világát afféle örök „értékmuzeumként” fogja föl. Az elemzés következtetése szerint

Paulernek a művészetet az abszolutumfilozófia rendszere egyik területeként tárgyaló, objektivizáló esztétikája a század művészetbölcseleti fejleményei – az esztétikai tárgy ontológiai létezését mindinkább a tárgy és a befogadó egységében tételező fölfogása – felől tekintve természetlennek bizonyul. A Bartók György esztétikájának szentelt tanulmány a Böhm-tanítványokból alakult Erdélyi Iskola gondolkodójaként veszi szemügyre hősét. Böhm Károly kései, a badeni neokantiánusok törekvéseivel rokon értékfilozófiai rendszeréből kiinduló Iskola tagjaként maga Bartók is az antirelativista-antipozitívista axiológia és szellemfilozófia képviselője. Az elemzés Bartók mindössze néhány tanulmányban kifejtett esztétikai elméletet úgy azonosítja, mint az esztétikum lényegét a szellemben fölismerő és a szellem projekcióinak egyikét megvalósító koncepciót. Máté kötetének archaizáló – az esztétikai vizsgálódás célját úgy mond az „értékadó jelentés” föl kutatásában megállapító – címe, említsük meg, szintén Bartóktól való egyébként. Végül, az esztétikatörténeti tanulmányok zárásaként egy Sík Sándor-értelmezés szerepel. Sík, szintén említettük, hasonlóképp szerzőnk kedves, önálló monográfiában is földolgozott hőse, aki ez alkalommal Ady-értelmezésével tűnik föl. Ebben az Ady-értelmezésben Máté a pozitívizmuson túlmutató – a pozitívista irodalomértelmezés módszertanát csak ugróponként használó –, a szellemtörténetnek az „egészre” irányuló és a létélmények föltárására vállalkozó módszertanát ismeri föl.

Az esztétikatörténeti tanulmányokat követően a kötet az esztétikai-irodalomesztétikai tanulmányai következnek. Tartsunk ezek fölött is rövid szemlélt.

A kiindulópont itt, említettük, Madách: a ciklus három darabja is, így vagy úgy, Madáchcsal foglalkozik – az első önálló Madách-motívumértelmezést terjeszt elő, a második a madáchi főművet Dante *Commediájával* állítja párhuzamba, a harmadik Jankovics Marcell *Tragédia*-rajzfilmjének interpretációjával szolgál. Az első írás a *Tragédia* bizalomfogalmát elemzi. Kifejezetten izgalmas interpretációja a

bizalomnak a műben megképződő kétféle fogalmát különíti el egymástól: az egyik az aszimmetrikus, úgymond „belehelyezett bizalom”, a másik valamiféle szimmetrikus, azaz együttműködésen alapuló bizalom – a mű terében az előbbire az önbizalom és valamely eszmébe vetett bizalom, az utóbbira a hit és a „cserekapcsolaton” alapuló bizalom szolgál példával. A második írás Dante és Madách, a *Commedia* és a *Tragédia* összevetésével szolgál. Az analógiákat aprólékosan végigkövető elemzés kiindulópontja a két mű műfajának hasonlósága, keletkezéstörténetének párhuzamossága és hatástörténetének – elsősorban más művészeteket inspiráló – kiemelkedő jelentősége. A harmadik Madách-írás egyetlen műnek, Jankovics Marcell rajzfilmjének hermeneutikai szempontú – a *Tragédia* szövege és a rajzfilm képvilága közötti intermediális kapcsolatot föltáró – interpretációját nyújtja. Gondolatmenete, a műalkotást megértésként fölfogó gadameri hermeneutikára támaszkodva, a madáchi mű szabad adaptációját nyújtó animációs rajzfilmet a megértés megértéseként fogja föl. Máté már nagy Madách-monográfiájában is külön fejezetet szentelt a világdráma szövevényes hatástörténetének, a szöveggel szoros kapcsolatban maradó illusztráció, a szöveget más művészeti ágba átültető adaptáció, illetve a mű gondolatait fölhasználó továbbírás között különböztetve. Itt most részletes elemzését nyújtja hát a legkiemelkedőbb adaptációk egyikének, Jankovics rajzfilmjének.

A következő, Kass János portróját megrajzoló írás hasonlóképp az intermediális problémáját állítja középpontba: a nagy grafikusnak, szobrásznak és bélyegtervezőnek elsősorban illusztrátori munkásságát idézi föl. Ítélete szerint a világirodalom és a magyar irodalom kiemelkedő alkotásaihoz készített Kass-illusztrációk – a fölhasznált alkotásokat a vizualitás médiumába helyezve és a szó-kép intermediális viszonyába átfordítva – nem egyszerűen másodlagosak az illusztrált műhöz képest: egyszerre léteznek intermediális kölcsönviszonyban a szöveggel és egyszerre képeznek autonóm műalkotást. A Weöres Sándor-tanulmány a Weöres-versek időfilozófi-

áját elemzi. Ennek prózai szövegeket és verseket egybeolvasó gondolatmenete voltaképp a filozofikum esztétikumá váló „átlényegülést” vizsgálja. Következtetése szerint a költő a nyugati gondolkodás lineáris időtudatával a keleti kultúrák ciklikus időszemléletét állítja szembe; az élet „jelenség-ideje” helyett a létezés „teljes-idejének” megismerésére törekszik. Az utolsó tanulmány a kreativitás problémáját tárgyalja: a kreativitás két koncepcióját, Csíkszentmihályi Mihály és Arthur Koestler elméletét veti össze egymással. Bemutató-számban Csíkszentmihályi kreativitásfölfogása egyfajta szociológiai bázisra épül, a szimbolikus szabályokat megfogalmazó kultúra, a kreatív személyiség és az újítást fölmerő szakértői kör rendszereit különítve el egymástól; Koestler koncepciója pedig a kreativitás tipológiájára épít, a kreativitás megnyilvánulását három tevékenységben – a humorban, a tudományban és a művészetben – azonosítja.

A kötet tanulmányainak túlnyomó többsége alkalmi írásként keletkezett: konferencia-előadásként hangzott el, folyóiratszerkesztő fölkérésére íródott. Csaknem mindegyik a benne elemzett személyiség valamilyen évfordulójának – születési vagy halálozási évének – alkalmára időzítve született meg. Az évfordulós alkalmak láthatóan kiváló lehetőséget teremtettek Máté Zsuzsanna számára, hogy végiggondolja az őt foglalkoztató problémákat. Új kötete nem nyit új irányok felé: szervesen építi tovább a munkásságát.

Perecz László

Öllös László: Európai identitás. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 240 p. /Nostra Tempora, 27/

A jelenlegi társadalmi környezetben rengeteg szó esik a „Nyugat” válságáról, bár meglehetősen vegyes a kép, ki mit ért a kifejezés alatt. Gyakori vitatéma a liberális demokrácia sorsa, a nyugat-európai államok önreflexiója és fejlődési íve, az Európai Unió gazdasági kilátásai, de a hagyományos szövetségi lánc megbomlása is átgondolásra készíti azokat, akik

a Nyugat jövőjéről és lehetőségeiről gondolkodnak. Évtizedek óta nem volt ekkora üresség és tanácstalanság az európai értékek, a nyugati világnézet alapkövei terén, kiújultak az unión belüli érték- és ideológiaalapú harcok. Ezért minden korábbinál aktuálisak a kapcsolódó kérdések is. Vajon lehet-e egységes identitás az európai kontinensnek, kialakulhat-e egy egységes európai polgári társadalom, vagy épp egy európai közösség? A jelenlegi közegben egyáltalán mit jelent európainak lenni?

Öllös László Európai identitás című kötete aktuális mondanivalóval bír, többek között a fenti kérdésekre keresi a válaszokat. Egy új európai identitás nyomában jár, annak alap-elemeit és megteremtésének lehetőségeit összegzi. A szerző tudatosítja az európai érték- és identitásválságot, értelmezése szerint egy európai identitás megteremtése alapfeltétele annak, hogy Európa a versenyképesség és a társadalom terén is megőrizze vezető szerepét – a jelenlegi körülmények között ugyanis egyre inkább lemarad. Öllös ugyanakkor nem akar ítélni és győztest hirdetni az ideológiák közötti küzdelemben, sőt, értelmezésében a pluralizmus és a verseny az európai kultúrkör egyik megtartandó erénye. Gondolatmenetében egy olyan szerkezet kialakítására törekszik, melyben minden eszmeáramlat megtalálja a maga helyét és kiaknázhatja az erősségeit. Nem rombolni akar, hanem a meglévő hagyományokra építeni.

A közös, kontinentális identitás megteremtésének egyik kulcsfontosságú problémája a nemzeti és európai identitás összeegyeztethetőségében rejlik. A szerző álláspontja ezen a téren a kisebbségi etoszról indul ki, hiszen a többnemzetiség abszolút érték, a többnemzetiségű államok történetéből európai szempontból is fontos tanulságokat vonhatunk le.

Öllös gondolatmenetében több alaplétezőt is azonosíthatunk. A könyvet olvasó politikai elemző számára az egyik legtanulságosabb részt az Európai Unióval kapcsolatos problémák azonosítása képezi. A szerző részletesen végigvezeti, milyen módon jutott el az intézmény a jelenlegi identitásválságába. A gyakorlatban hasznos, ugyanakkor döntéshozatali

legitimitási problémákkal küszködő intézmény az elmúlt évtizedek sikertörténetét követően nem tudott megfelelően reagálni az új kor kihívásaira, ami pedig még fontosabb, megszűnt az önreflexióra való képessége. Az uniós értékek normatív értelmezése magával hozta a bírálókat elhalását, a nyilvános vita leépülését és több alapvető kérdés tabutémává minősítését. Az európai föderáció intézményes keretei megteltek bizonyos tartalommal, a mélyebb integrációra való szándék elhalása azonban nyilvánvaló kudarchoz vezetett – ismeri fel Öllös. Az unióval kapcsolatos gondolatmenetek logikája szerint a szerveződés előtt így két út áll a „rendszeren belül”: a leépülés vagy a szűkítés. A szerző ugyanakkor egy harmadik opciót tart kívánatosnak: az európai identitás újrafelfedezését, ami nemcsak szellemi kapaszkodót jelent, hanem gyakorlati implikációkkal is bír.

A kötet hangsúlyos részét teszi ki a nemzeti és az uniós identitások összeegyeztethetőségének kérdése. A téma hangsúlyozása nem véletlen: Öllös a kisebbségek jogállásának kezelése terén a szlovák, tágabb értelemben a közép-európai államok identitásának mesterséges és természetes kialakítását is figyelemmel követte, le tudja vonni a megfelelő tanulságokat. A nacionalizmus és a lokális ellenségképzés ellehetetlenítette a multietnikus államok kiépítését a régióban, a nemzetileg feldarabolt európai államok pedig ugyanúgy képtelenek egy politikailag egységes közösség kialakítására uniós szinten. A nemzeti sérelmek hálójában elvész a szolidaritás, ahogy nem épülhet ki a bizalom sem abban, hogy más nemzetállamok képviselői a mi érdekeinket is legalább olyan jól képesek megjeleníteni, mint választott parlamentereink.

Öllös a problémák azonosításán túl sugall megoldásokat is. Ideális világképében az európai kultúrából merítve egyszerre lehet megőrizni és elmélyíteni a nemzethez való ragaszkodást és kialakítani egy olyan nemzetek feletti állandót, ami az uniót hosszú távon nem az egyes országok csataterévé, hanem az eszmei és gyakorlati véleménycsere központjává teszi. A megoldás egyben a nemzeti

kisebbségek helyzetének rendezését is új alapokra helyezi. Öllös nem a nemzetállamok felszámolását szorgalmazza, mint ahogy azt a globalizáció kapcsán több gondolkodó megfogalmazta, hanem a nemzeti identitás továbbfejlesztését látja üdvösnek. Az Európai Unió az új politikai kultúra kiépítésével léphet ki a jelenlegi technokrata szerepéből, és megnyílnak az út egy egységesen cselekvő és gondolkodó entitás kialakítása előtt.

Az Európai identitás összességében azokat az olvasókat tudja a leginkább megszólítani, akik friss, aktuális reflexiókkal teli, mégis jellegzetesen szlovákiai magyar gondolkodói perspektívából szeretnék megközelíteni az Európai Unió identitásproblémáit. Lehetővé teszi, hogy a helyi tapasztalatainkból kiindulva azonosuljunk a rendszerszintű gondokkal, egyben felvázol egy elgondolkodtató jövőképet egy olyan integrált közösségről, amilyenek az Európai Uniót a rendszerváltás után is képzelhettük – csak épp nem felelt meg a prekonceptióknak. A hasonló, alapjában véve optimista elméletek pedig különösen fontosak abban az időszakban, mikor egyre hangosabban hallhatóak az unió, a „Nyugat” válságát hirdető hangok.

Tokár Géza

Popély Gyula: Szövetségben az ellenséggel. Kárpátia Stúdió, 2019. 394 p.

2019 végén jelent meg Popély Gyula új könyve, mely egy trilógia nyitánya, mint kiderül a bevezetőből. A trilógia illeszkedik a professzor eddigi kutatási vonalához, a felvidéki magyarság hontalanságának első harminc esztendejéhez (1918–1948), különös tekintettel az elmúlt évtizedben megjelent műveikhez, melyek összefoglaló képet kívántak adni eddig szintén három kötetben a Felvidék 1914 és 1939 közötti éveiről. A tervezett trilógia első – jelen – kötete a rövid életű második Cseh-Szlovák Köztársaság, majd a megszületett Szlovákia viszonyát mutatja be Magyarországgal 1938 ősztől a második világháború végéig. A tervezett második rész a magyar kisebbség

helyzetét kívánja bemutatni Tiso Szlovákiájában, a harmadik pedig a Magyarországhoz 1938-ban és 1939-ben visszatért részekben élők – magyarok, szlovákok és ruszinok – sorsát.

Sajnos a szerkezetiség miatt kénytelen vagyok az általam nagyra becsült szerző szókás szerint jól sikerült művéről szóló írásom egy apró problémával kezdeni. A bevezetőben (10. p.) a következő állítás szerepel: *„ugyanekkor Kárpátalja még vissza nem tért részeit – az ún. Erdős-Kárpátokat – Magyarország vette birtokba és újból az ezeréves magyar haza részeként kezelte.”* Ennek a mondatnak a második részével sajnos nem érthetünk egyet. A magyar kormányzat nem kezelte így ezt a területet. Míg a bécsi döntéssel visszatért sávot – beleértve a kárpátaljai részt is – a magyar közigazgatás betagozta („visszatagozta”) az ezeréves megerendszerbe, addig az 1939 tavaszán visszatért területeket nem, hanem egy Kárpátaljai kormányzóságot hoztak létre három kerülettel. És bár pozitívum, hogy e közigazgatás keretében meg tudták engedni, hogy a területen a ruszin is hivatalos nyelv legyen a magyar mellett, az ország nem sok jelét adta annak, hogy a területet ne valami „különálló egységként” kezelné, hanem mindig is a „csatolt” mostohagyermek látszatát keltette a háború végéig – persze a háborús helyzet kiváló indok bármiféle egyesítés, autonómia vagy egyéb változtatások bevezetésére.

De térjünk magára a műre. Mielőtt a konkrétumokat taglalnánk, ki kell emelni, hogy – a szerző személyének ismeretében nem meglepő módon – mind a két érintett ország levéltári forrásai, sajtója és szakpublikációi felhasználásra kerültek a könyvhöz. A könyvben körvonalazódik, milyen versenyfutás – bár kissé egyenetlen a verseny, ha az egyik távfutó minduntalan inkább „előg a pályáról” – folyt Németország „kegyeiért”. A mű erőssége, hogy véleményünk szerint sikeresen be tudta illeszteni az európai politikai viszonyokba a két ország cselekvési terét, motivációit, mert Európa – vagy a világ – vizsgálata, ismerete nélkül aligha lennének érthetőek a „főszereplő” államok egyes döntései. Ezáltal nem csak

a vizsgált két ország, hanem a többi európai állam döntéseire és döntésterére is ráláthatunk. Így megismerhetjük pl. az olaszok távol-ságtartását, sőt sokszor ellenszenvét a német politikával szemben (pl. 16., 63. p.).

A szerző művéből kiderül az a sajnálatos tény, hogy Szlovákiában „nemzetépítő tényező volt a magyarellenesség” (18. p.). És az egész könyvön végigvonul a szlovák propagandagépezet revizionista működése, mind Magyarország – hadd ne említsük, hogy az 1920-as határoknál is Magyarország területébe beljebb nyúló határról álmodoztak még ekkor is¹ –, mind Lengyelország irányában. Még agitátorkurzusokat is szerveztek Eperjesen a Kassa környéki szlovákok Magyarország elleni hangolására (27. p.), hogy csak egy dolgot emeljünk ki a hivatalos állami propagandán kívül. A szlovák politikai elit – vélhetően teljesen meggyőződésből – úgy gondolta és hirdette, hogy Németország, mint egy kedves apuka, mindentől megvédi, sőt majd elkényezteti őket, így bátran bárki ellen lehet „berzenkedni”, mert hátuk mögött Európa csúcshatalma, ráadásul a Molotov–Ribbentrop-paktum után már azt képzelte a szlovák vezetés, hogy két csúcshatalom is áll mögötte. E tézishez nem is érdemes oldalszámokat csatolni, mert hosszú sorokat tenne ki. Holott tudjuk, ez nem teljesen volt így, erre a szerző idézeteket is tud felhozni a németektől (pl. 41. p.).

A könyv említ példákat Magyarország irányában történő német „csábításokra” is, melyeknek azonban Magyarország eleinte még következetesen nemet mondott, pl. a Lengyelország elleni csapatok átengedése esetén egész Szlovákia Magyarországhoz csatolását is kilátásba helyezték a németek! (47. p.) Csakúgy, mint egy évvel korábban, ha hazánk elvállalta volna Csehszlovákia szétverésénél az agresszor szerepét. Vagy akár lengyel területeket is kaphatott volna az ország (62. p.). Ezek az ajánlatok jelzik, hogy

Szlovákia fiatal államként úgy viselkedett – ez egyébként teljesen természetes –, mint egy fiatal gyermek. Elhitt mindent, amit mondtak és tetszett neki. Nem látták, hogy Németország „két kapura játszik”, ráadásul annyira közömbös a térségben (kivéve, hogy stabilitásra volt szüksége), hogy éppolyan szívesen látott volna egy Kárpátokig húzódó Magyarországot, mint egy Miskolcig húzódó Szlovákiát.

A könyvből kiválóan kirajzolódik az, mennyire is téves az a kép, mely szerint Szlovákia egy „bábállam” volt csupán, egyáltalán nem volt független, és mikor lehetőség nyílt rá, a „nemzeti felkeléssel” tisztára mosta nevét, míg az „utolsó csatlós” Magyarország az utolsó utáni pillanatban sem fordította át a fegyvert a másik irányba. Erre egyrészt az a fonál is bizonyíték, hogy mind Szlovákia, mind Magyarország kapott hasonló ajánlatokat, melyeket Szlovákia egyből elfogadott, Magyarország pedig igyekezett visszautasítani, és eleinte sokat ténylegesen vissza is utasított. Még egyszer ki kell hangsúlyozni, presszó nélküli ajánlatokról beszélünk, nem fenyegetésekről, parancsokról. Szlovákia független államként viselkedve fogadta el ezeket az ajánlatokat, sőt sokszor túl is teljesítette őket. Azonban azt is le kell szögeznünk, hogy ez nem a szlovákság elleni kollektív értékítélet, itt az ország vezetéséről van szó! Lengyelország ellen már szeptember 1-jén hadparancsot adott ki a szlovák állam, és az ország megszállásában tevékenyen részt is vett. Külön érdekesség, hogy az angol és francia hadüzenet ugyanakkor elmaradt a szlovákok felé, mivel ők is „megszállt területnek” tartották a Szlovák Köztársaságot (72. p.). Egyébként jelzi a nyugati hatalmak taktikázását, hogy a Szovjetunió hadba lépése után nekik sem üzentek hadat, holott a garancia szerint Lengyelország minden támadójának hadat kellett volna üzenniük (71. p.).

Egyébként Szlovákia függetlensége is fokozatosan szűkült, ahogy a németek egyre inkább megkíséreltek a belpolitikába is beleszólni (pl. 143. p.), bár továbbra sem egyértel-

1 Egyébként közvetlenül a bécsi döntés előtt is propagandaszintre kezdett emelkedni, hogy hamarosan újabb területekkel gyarapodik az akkor még Csehszlovákia Magyarország rovására.

mű utasításokat adtak ki, hanem kéréseket fogalmaztak meg, amiket teljesítettek is.

A könyv alapján e helyt elgondolkodtam, vajon a „Tiso-féle Szlovákia” vagy a „Tiso Szlovákiája” megfelelő megnevezések-e? Tiso az új államon belül a mérsékeltbb irányvonal híve volt, és fokozatosan vesztett teret Vojtech Tuka (miniszterelnök és később külügyminiszter is) és Alexander Mach (propagandafőnök, később belügyminiszter is) irányvonalával szemben. „Vihar az édenben” – pl. Tuka rektorságnak megvonása (245. p.). De ezeknek részletesebb boncolására itt nincs hely, a könyv elolvasása után mindenki látószöge bővülhet.

Az élesebb váltás a félig már említett kül- és belügyminiszteri kinevezéseket megelőző salzburgi tárgyalás volt 1940 nyarán, ahová úgy készültek a meghívottak, hogy végre visszakaphatják az 1938-ban elvesztett területeiket. Sőt az összekészített irataikból kiderül, többet is kívántak. Megemlíthető Szobránc, mely nem a döntés, hanem az 1939-es ún. szlovák-magyar kisháború keretében került át, vagy a konkretizálás nélkül említett „Sátorlajújhelytől északra levő területek”, mely megfogalmazás egyaránt jelenthet 1938-ban idekerült, vagy még ma is Magyarország részét képező területet (144. p.).

De egyébként többször kiderül, hogy nem elégedtek volna meg az 1938-ban „elvesztett” területekkel, Vácra tartandó igényük többször is előkerül, s az 1918-ban is vágynak Miskolcra sem mondtak még le (244. p.).

Később megrészegülve már szinte mindenfelé igényük lett volna, pl. morva területekre, vagy éppenséggel a keleti hadjárat sikeres időszakában „ukrajnai területekre” (239. p.). A háború vége felé pedig Magyarország háborús kiűzkeresése miatt már az egész ország felosztását tervezgették (276–277. p.).

A háború kitéréséhez is ad ismert, de manapság keveset emlegetett adalékokat a szerző. Lengyelország németellenes politikája kapcsán kiemelve, hogy a lengyelek még egy esetleges háborútól sem tartottak, ugyanis erősebbnek vélték hadseregüket a némettől, hisz „Berling tudnának nyomulni, ha akarná-

nak” (40. p.), s bár jelen sorok írója a mondat második feléről nem hallott, az bizonyos, hogy a lengyelek folyamatosan provokálták – két nagyhatalommal a hátuk mögött – mind a lengyelországi német kisebbséget, mind Németországot.

Popély Gyula kicsit elgondolkodik a háború kitérésének felelősein is. Ki volt a legnagyobb háborús uszító? Ki kezdte a háborút? Felsorol több korabeli „okolat”, Lengyelország, Anglia és Franciaország, Németország vagy a „kapitalisták” összessége. Végül amellet tör lándzsát, hogy a Párizs környéki békediktátumok megalkotói gondoskodtak arról, hogy húsz esztendő fegyvernagyvágás után újra lángba boruljon a világ. Sajnos, ezzel egyet kell értünk.

Magyarország hadba lépése kapcsán is kiválóan mutatja be a szerző, mint lökte Anglia Magyarországot Németország felé (178–181. p.). Az angolok azt mondták, ha Jugoszlávia ellen megindulnak csapataink – még ha csak a magyarlakta területekre is, pacifikálni a helyi közigazgatás után esetlegesen káoszba fulladó térséget, sőt még ha nem indítunk is csapatokat, csak átengedünk német csapatokat az ország területén –, akkor megszakítják a diplomáciai kapcsolatokat. Így ettől tartva „szót is fogadott” Magyarország, Anglia mégis megszakította a diplomáciai kapcsolatokat, holott kérései meg lettek tartva. Ezek után érthető, hogy Horvátország függetlenségének kikiáltása után megindultak a magyar csapatok Szerbia ellen. A nemzetközi jog, saját szerződések és a józan ész által legitimált hadmozdulatok következtek, melyek megálltak a Duna határánál, még csak nem is mentek az „ezeréves” határig. A Czettler Antaltól vett angol kettős mércéről szóló kiváló, hosszas idézetet sajnos nincs hely közölni, de mindenki elolvashatja a könyvben (180–181. p.). Magyarországot még 1944. március 19-e, a németek bevonulása után is önálló államként kezelték az angolszászok, szemben Szlovákiával.

Visszatérve a fővonulathoz, a könyv első harmadán a magyarellenos propagandagépezet folyamatos emlegetésével párhuzamosan a

magyar–szlovák gazdasági tapogatózások is elő-elő bukkannak, melyek azonban többször is megszakadtak, annak ellenére, hogy Szlovákia gazdasági helyzete – a szerző szavaival – siralmas volt (89. p.). Az új államnak nagy szüksége lett volna a magyar élelmiszer behozatalára, ennek ellenére alig tudták mérsékelni a magyarellenes propagandát, holott a közeledés nemcsak hogy mindkét államnak előnyére vált volna, számukra szinte létkérdés volt. Végül megszületett a gazdasági szerződés, de a magyar- és Magyarország-ellenes sajtóhecc-kampány nem mérséklődött. Szinte egészen a korszak és a könyv végéig központi téma.

A könyvben felbukkan az 1939 nyara és 1941 nyara között egyébként legitím igyekezet, a szlovákok „flörtje” Szovjet-Oroszországgal, mely rokonszenv pánszláv alapokon állt (pl. 132–134. p.). Ehhez szorosan kapcsolódik annak bemutatása, hogy a „nemzeti felkelés” viszonylagos sikereinek és méreteinek az egyik oka az, hogy 1944-ben taktikai okokból a vezetés is próbált a németek ellen fordulni – a katonai vezetés szervezkedéssel is, a politikai pedig azzal, hogy viszonylag hagyta a partizánok szervezkedéseit –, hogy a felkelés ne Beneš érdemeinek tűnjön és ne „csehszlovák színezetű” legyen, hanem tisztán szlovák. Így reményeik szerint „Hitler helyett Sztálin garantálja” az ország függetlenségét, mely a szlovák politika legfontosabb sarokpontja volt (330–353. p. között több helyütt, nem folyamatosan). Azonban, mint láthatjuk, Csehszlovákia újra „össze lett ragasztva”, a számítások nem jöttek be.

Hogy a végére két negatívumot is említsünk, a könyvnek talán hibája a túlzott önisméltás és szájbarágás, mely mondjuk, lehet, hogy csak a szakmai közönség számára zavaró, az érdeklődőknek nem. A Kassa bombázásáról írott részről (199. p.) pedig igaz, hogy Borsányi Julián kiváló ismerője a témának, de talán nem csak az ő 35 éve írott művét kellett volna felhasználni, mert vannak frissebb kutatások is, pl. Balassa Zoltán vagy B. Stenge Csaba révén. Ugyan tény, hogy a valódi „megoldáshoz” még mindig nem jutottunk sokkal közelebb.

Összegezve: a munka kiválóan mutatja be Szlovákia és Magyarország egymáshoz, a „Nyugathoz” és Németországhoz való viszonyát (de Olaszországhoz, Horvátországhoz ugyanúgy, és a sor a végtelenségig folytatható lenne). És bemutatja a két ország néhány éves történetét egymással párhuzamba állítva, mely évek ugyan Magyarország szempontjából is korszakhatárt képeznek, de Szlovákiát tekintve az első önállóság elejétől a végéig egy „rövid életen át” tart. A könyv fellengzősen a „párhuzamos államéletrajzok” nevet is viselhetné, kicsit utalván Plutarkhoszra és Németh György gyűjteményes kötetére.² A magunk részéről mindenképp várjuk a folytatást.

Godzsák Attila

Kozári Monika: Andrassy Gyula. Budapest, Gondolat, 2018, 224 p.

A dualizmus kori Magyarország történetének egyik legjelentősebb kutatója, Kozári Monika egy régóta esedékes kötetel örvendeztette meg a korszak iránt érdeklődőket. Monográfiája egy olyan mágnásnak állít emléket, akinek a neve ugyan nem kopott ki a köztudatból, mégis viszonylag ismeretlen alakja maradt a történelemnek. Andrassy Gyulával a „szép akasztott” kifejezés forrott össze a kollektív emlékezetben, esetleg a miniszterelnöksége vagy a külügyminiszersége juthat eszébe sokaknak, és habár ez utóbbi tevékenységeit többféle irányból közelítették már meg a történészek, az életművének még ezeket a forrásokban gazdag szakaszait sem tárták fel kellő mélységben. A szerző még azt az akár meglepőnek tűnő tényt is közli, miszerint Andrassy nevét Európában sokkal inkább ismerik, mint Magyarországon, akinek a sorsát idáig mindössze néhány biográfia összegezte, s ezek is jórészt elavultak vagy szinte elérhetetlenek. Az életrajz tehát hiánypótló céllal törekszik

² Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok; Németh György (szerk.): Államéletrajzok.

egy „ismeretlen ismerős” pályafutásának, munkásságának és mentalitásának ábrázolása; Kozári Monika meglátása szerint „az idézetek jól megmutatják Andrassy Gyula gondolkodását”, ezért a kötetben bőségesen citál különböző korabeli forrásokat is. Ez utóbbi kijelentése azonban módszertani kérdéseket is felvetethet az olvasóban: érdemes-e egyenlőségjelet tenni a megnyilatkozások és a mögötük rejlő gondolatok közé? Jól tudjuk ugyanis, hogy a politikában (és főként a diplomáciában) a széles nyilvánosság elé tárt szövegek nem feltétlenül tükrözik a megszólaló őszinte véleményét.

A kötet Andrassy életútjának jelentősebb szakaszai szerint oszlik fejezetekre, a szöveg gerincét pedig az országos tisztségekbe emelkedett politikus bemutatása adja. Andrassy születési ideje (1823. március 3.) biztos, azonban világrajöttének helye nem; ez annak is köszönhető, hogy a családnak több olyan birtoka is volt, ahol rendszeresen tartózkodtak, s Gyula fiatalkoráról viszonylag keveset tudunk a rendelkezésre álló források aránylag csekély száma következtében. A fiatalember kezdetben Széchenyi István híve volt, de később a radikálisabb ellenzékiesség felé tolódott el, s Kossuth Lajos politikai nézeteit támogatta. A szerző tevékeny politikusként ábrázolja őt, aki Zemplén vármegye közgyűlésén, majd az országgyűlésben is erősen ellenzéki hangot ütött meg, s akinek több hozzászólásában is a bölcs előrelátást véli felfedezni (33.). Andrassy 1848 áprilisában lett Zemplén vármegye főispánja, illetve elvállalta a megyei őrsereg vezetését is. Jelentős közéleti pozícióit egyaránt köszönhette származásának, jellemének s műveltségének, egyúttal azonban sokoldalúsága is kiviláglik: nem túl jelentős, de gyakran gúnyos szónok volt, sem a vármegyei, sem az országos politizálás nem volt tőle idegen, 1848–49 folyamán pedig katonai és diplomáciai feladatokat egyaránt ellátott.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése újabb fordulópontot jelentett a mindössze 26 éves gróf életében. Andrassy menekülni volt kénytelen, s majdnem egy évtizedet töltött külföldön. Emigrációja idején a

nézeteiben ismét némi változás következett be, s kezdetben a federalizmus elveit vallotta, aztán viszont a területi integritás mellett állt ki. Időközben ismertségre és népszerűsége tette szert Nyugat-Európában (főként Franciaországban, azon belül is Párizsban), nem mellesleg a politikai látótere is kiszélesedett, amit később hasznosítani is tudott. Andrassy pályafutása az 1850-es évek vége felé egy újabb kanyart vett, amikor is úgy döntött, hogy előkészíti a hazatérését, vagyis ezzel eltávolodott a kossuthiánus eszméktől (amelyek egyébként maguk is jelentős módosulásokon mentek keresztül addigra), s kimondva-kimondatlanul elfogadta a Ferenc József-i főhatalmat, illetve a birodalmi gondolatot. Az életrajz egyik legizgalmasabb pontja éppen ez a pályafordulat (vajon hogyan nézhetett egymás szemébe – képletesen és szó szerint is – az egykori halálraítélt és elítélője?), esettanulmányként is érdekes lenne feldolgozni mint a kiegyezéshez vezető személyes utak egyik lehetséges változatát. Andrassy életútjának íve a Széchenyi-párti kezdetektől a kossuthiánus ellenzékiességen át a kiegyezést követő első magyar miniszterelnök – majd külügyminiszter – pozíciójáig vezet, amely így a mágnási politizálás egy sajátos válfajának archetípusaként is értelmeződhet.

Az életrajz második fele az országos hivatalkba emelkedett politikus sorsát ábrázolja, amelyhez a közjogi csatározások adták meg a hátteret. Kozári Monika részletesen elemzi az 1860-as évek első felének politikai eseményeit, amelyek során Andrassy ugyan fokozatosan Deák Ferenc nézeteit tette a magáévá (s a korabeli országgyűléseken következetesen kiállt Magyarország érdekeiért, a parlamentáris kormányzásért és a megyei intézmények működőképességének biztosításáért), de a birodalom nagyhatalmi státuszáért is síkra szállt, amiben viszont nem értett egyet idősebb politikustársával. E tekintetben a véleménykülönbség egyik lehetséges magyarázatként (amire egyébként a monográfia csak érintőlegesen tér ki) a világlátott és a szűkebb pátriájából ki nem mozduló nemes látószöge közötti eltérést is megemlíthetjük, hiszen tud-

jük, hogy a reformkorban felnőtt nemesi nemzedék(ek) külpolitikai és diplomáciai ismeretekkel alig rendelkezett/rendelkeztek, s főként a köznemesség köréből jutottak el viszonylag kevesen például külföldre, s Magyarországnak egyébként sem volt önálló külföldi diplomáciai képviselete, így a nemesi politizálás ezen hiányosságai egyebek között éppen 1848–49 folyamán váltak szembeötlővé.

Kozári Monika kronologikusan, tematikus keretekben mutatja be Andrásynak a kiegyezés után végzett tevékenységét. Kétségtelen, hogy a gróf könnyűnek nem mondható feladatot vállalt magára miniszterelnökként, s ezt a szóban forgó kötet is ékesen bizonyítja. Andrassy legfőbb célja a polgári Magyarország megteremtése volt, de a Monarchia másik felével és az uralkodóval együttműködve. A dualizmus korát is áthatotta a közjogi kérdés, így Andrassy személyét és tevékenységét is gyakran érték bírálatok az ellenzék részéről, hiszen ő a kortárs politikusok zömével ellentétben birodalmi keretekben gondolkodott. A kormány egyik fontos feladatát a közvetítésben határozta meg, igyekezett kerülni az összeütközést Ferenc Józseffel, s meg akarta őt győzni arról, hogy nem kell egy újabb forradalomtól tartania. Sokrétű tevékenységet folytatott, külügyi kérdésekkel éppúgy foglalkozott, mint az erdélyi sajtóviszonyokkal vagy Pest és Buda fejlesztésével. Kozári Monika a biográfia jelentős részét szenteli e pályaszakaszmű bemutatásának, bőségesen idéz Andrassy országgyűlési megnyilatkozásaiból, s az ellenzékkel folytatott vitákon keresztül mutatja be az alakját és kifejtett politikai nézeteit. A szerző időrendben felsorakoztatja az országgyűlésen felvetett problémákat, az ellenzék megnyilatkozásait, illetve Andrassy ezekre adott válaszait, ami némileg egyhangú előadásmódot eredményez, a korábban (és később is) olvasmányos stílus ebben a szakaszban nehezebben emészthetővé válik.

Andrassy külügyminiszteri tevékenységének bemutatására kevesebb figyelmet fordít Kozári Monika; vélhetően azért is szentelt ennek rövidebb terjedelmet az életrajzban, mert ez a téma a vonatkozó források és szak-

irodalom révén ismertebb az érdeklődők számára. Ebből az okból kifolyólag azonban a biográfia belső egyensúlya megbillen, és az olvasóban hiányérzet keletkezhet. A gróf politikusi tevékenységében a külpolitika legalább akkora jelentőséggel bír, mint a belföldi kérdésekkel való küzdelem, s talán e kötetben is több szó eshetett volna a külügyminiszter Andrassy munkásságáról. A szerző a kiadvány zárásaként bemutatja a politikus utolsó éveit, s megismerhetjük a magánembert is; egyebek között a kortársakat is leginkább foglalkoztató kérdést, a Sisi császárnéval/királynéval való bonyolult kapcsolatát is boncolgatja az életrajz, de szó esik például a család kastélyairól is.

Kozári Monika egyértelműen pozitívan értékeli Andrassy munkásságát, bel- és külpolitikai tevékenységét egyaránt. A grófnak számos nehézséggel kellett szembenéznie, amelyeket több-kevesebb sikerrel le is győzött. Jelentős szerepe volt az új magyar állam és a birodalmi szerkezet kiépítésében, realpolitikusként rendszerint hitelesen mérte fel a lehetőségeket, és habár igyekezett az uralkodó kedvében is járni, nem adta fel az alkotmányosságot és a liberális elveket. Sikeresen vezette át Magyarországot a polgári korszakba, sokat tett például a főváros fejlesztéséért, a szabadelvű törvények elfogadtatásáért egyebek között az oktatás vagy a nemzetiségekkel való bánásmód terén is. Andrassy személyében tehát olyan embert mutat be a szerző, aki némiképp kacsaringós pályán ugyan, de be tudta tölteni hivatását, s az akkori Magyarország északkeleti sarkából indulva az európai politikát is formáló korszakreplő lett. Ez a pályája a korabeli magyar mágnási réteg egy lehetséges érvényesülési útját rajzolja fel, egyúttal azonban rámutat a korszak olyan sajátosságaira is, hogy „a szép akasztott” miként válhatott egykori majdnem hóhéra egyik legközelebbi munkatársává. S innen nézve Andrassy Gyula személye egy (vagy több) nemzedék, illetve egy nemzet sajátos kényszerpályáját is jelképezi: a szabadságharcot vérbe fojtó Ferenc József idővel sokak „Ferencjósakjává” változott, az egykori halálraítéltek, üldözöttek közül számosan uralkodópártiakká

alakultak át (ki érdekből, ki őszintén, ki csak színlelve), Magyarország pedig bizonyos szempontból talán a korábbiaknál is jobban a német-osztrák érdekszféra részévé vált. A kiegyezés és a nyugati birodalomfélre való támaszkodás nagyrészt kényszer szülte kompromisszum volt, amit Andrássy mellett sokan mások is kénytelenek voltak (fel)ismerni, de az már a sors tragédiája, hogy a rendszer hosszabb távon egyre inkább megmerevedett, s így az első világháborút követően Magyarországot és Ausztriát, Andrássy Gyula és Ferenc József világát is magával rántotta a pusztulásba. De emlékezzünk inkább Andrássyra és az ő ténykedésére; ebben lehet segítségünkre Kozári Monika kötete, amely méltó módon, korszerűen, bőséges forrásanyagra támaszkodva, élvezetes stílusban tárja az olvasó elé egy kiemelkedő államférfi kitérőktől sem mentes életútját és összetett emberi jellemét, nem melleleg pedig azt az ellentmondásokról, árnyékoktól és nehézségektől sem mentes időszakot is, amelyet a dualizmus korának nevezünk.

Bodnár Krisztián

Farkas Gyöngyi: Megszállás vagy segítségnyújtás. A Csehszlovákia elleni intervenció fogadtatása Magyarországon. Pécs–Budapest, Kronosz–ÁBTL, 2019, 218 p.

Megszállás vagy segítségnyújtás? A kérdést Farkas Gyöngyi történész, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum munkatársa igyekszik megválaszolni legújabb, 2019-ben megjelent munkájában, amelyben a Csehszlovákia elleni intervenció magyarországi fogadtatásáról ír. A szerző felteszi a kérdést, hogyan fogadta a magyar lakosság a Csehszlovákia elleni intervenció hírért 1968 augusztusában, s választ keres arra, hogy megszállásnak tekintették-e, vagy egyetértettek a baráti segítségnyújtásról szóló hivatalos magyarázattal.

A szerző az elmúlt években számos, az 50-es, 60-as évek magyarországi helyzetével foglalkozó társadalomtörténeti munkát publikált, egyebek között az 50-es évekbeli kollektivizá-

lás társadalmi fogadtatásával kapcsolatban.³ Csehszlovákia 1968-as megszállásával kapcsolatos munkája szorosan kapcsolódik az utóbbi években a témában megjelent írásaihoz, mondhatjuk, összefoglalja azt.⁴

A kötet nagyon aktuális kérdéskört dolgozott fel, ugyanis a 2018-as évfordulók által előtérbe került prágai tavasszal kapcsolatban mindmáig számos megválaszolatlan kérdés merül fel. Ilyen egyebek közt a szerző által vizsgált terület. A szakirodalom ismeretében jól láthatóan hiánypótló könyvről van szó, ugyanis bár mind a prágai tavaszról, mind az 1968. augusztus 21-i bevonulásról keletkeztek munkák magyar szerzők szemszögéből, az intervenció fogadtatásának a magyar társadalom szempontjából eddig csekély jelentőséget tulajdonítottak.⁵

3 Farkas Gyöngyi: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon 1951–1961*. Pesti Kalligram Kft., 2016.; „Gyertek lányok traktorra!” Női traktorosok a gépállomáson és a propagandában. *Korall*, 2003, 13. sz.; „...a külső látszat és nagy hangoskodás dacára szemben állott a népi demokrácia társadalmi rendjével...” Kollektivizálás és ellenségtéremtés (Tyukod, 1951), *Korall*, 2009, 36. sz.; Irén szerint a világ. Egy szatmári parasztasszony története. *Korall*, 2015, 60. sz.; A nyílt levélről a névtelen levélig. Egy „vérbeli demokrata” és a kollektivizálás. *Korall*, 2016, 64. sz.

4 Farkas Gyöngyi: Kortárs reakciók Csehszlovákia 1968-as megszállásával kapcsolatban. *Aetas*, (33) 2018/2, 99–114. p.

5 Murai András és Tóth Eszter Zsófia *1968 Magyarországon. Miért hagytuk, hogy így legyen?* című kötetükben röviden említést ugyan tesznek tiltakozó akciókról, elmondják, hogy egy átfogóbb értelmiségi ellenállás elmarad, részletesebb elemzésbe azonban nem bocsátkoznak.; Farkas Gyöngyi: Kortárs reakciók Csehszlovákia 1968-as megszállásával kapcsolatban. *Aetas*, (33) 2018/2, 99–114. p.; Ehrenberger Róbert: Mégsem „testvéri segítségnyújtás”? Avagy ellenvélemények és retorziók a magyar néphadseregben 1968-ban. http://tib1956.premium.shp.hu/sites/tib1956.premium.shp.hu/files/dr_ehrenberger_robert_ellenvelemenyek_es_retorziok_a_magyar_nephadseregben.pdf; Laczovics Erika–Solymosi Ferenc: „Zala” 1968. *AZ MN 8. gépkocsizó lövészadosztály hadműveleti naplója Csehszlovákia megszállásának időszakából*. Nagykovács, Püedlo Kiadó, 2012.

A szerző a munka megírása során döntő részben ügynökjelentéseket és nyomozati iratokat használt fel, ezek segítségével próbált hiteles képet festeni az 1960-as évek magyarországi közhangulatáról, az 1968. augusztus 21-i események megítéléséről és annak hatásáról a magyar társadalomra. Forrásai az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) munkadossziéi mellett a vizsgálati dossziékból és objektumdossziékból származnak, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központ, valamint a Politikai Bizottság üléseinek anyagait vizsgálta és a Hadtörténeti Levéltár Magyar Néphadsereggel kapcsolatos dokumentumainak egy részét dolgozta fel. A levéltári kutatáson túl részletes sajtóvizsgálatot folytatott, a primer források mellett kiterjedt szakirodalommal dolgozott a korszakról szóló legfontosabb munkákat használva.

Bár ezek a hatalom által előállított források kevésbé árnyalt képet biztosítanak – mint ha korabeli személyes dokumentumok; naplók, levelek vizsgálatára lett volna lehetőség –, korlátozottságuk ellenére azonban már csak tömegességüknek köszönhetően is rálátást engednek a társadalom reakcióira, és segítségükkel képet alkothatunk a csehszlovákiai bevonulás magyarországi fogadtatásáról. Ennek ellenére a könyv felvezetésében a szerző hangsúlyozhatta volna e személyes források hiányát és azt is, hogy hiányukból kifolyólag a nyomozati anyagok nem adnak olyan áttekintést a korszak eseményeiről, mint ha személyes élmények alapján ismernénk meg azokat. Véleményem szerint ennek tisztázása akár már a címben/alcímben is megjelenhetne, ugyanis a *Csehszlovákiai elleni intervenció fogadtatása Magyarországon 1968-ban* alcím számomra a fogadtatás személyes voltát sugallja, ezek hiányában azonban mégsem alkothatunk egy teljes átfogó képet az időszakról.

A könyvnek nem célja teljes képet adni a korabeli magyar társadalom intervencióhoz való viszonyulásáról, ám a forrásokból a főbb vélemény típusok kirajzolódnak, még ha arányaikra nem lehet is következtetni. A szerző a kötetet hét fő fejezetre osztotta, melyekben elemzi a korabeli propaganda irányát, a tájé-

kozódás lehetőségeit, majd az augusztusi események lakosság általi értékelését, beszámol az intervencióban részt vevő magyar katonák tapasztalatairól, s a lakossági tiltakozás formáiról mutat hiteles képet a nyomozati anyagok alapján, ezt mindössze kétszáz oldalba sűrítve.

A nyomozati iratok kiváló lehetőséget adnak a mikrotörténeti megközelítésre, s Farkas Gyöngyi ezt jól kihasználva mutat be számos közösséget, családot és egyént, a tiltakozásban való részvételük alapján. Elsősorban a „hátországból” figyelő magyar társadalom reakcióit veszi számba, de kitér arra is, hogy az intervencióban részt vevő magyar katonák hogyan vélekedtek a kialakult helyzetről.

Elemzi a propaganda szerepét és módszereit, és vizsgálja az eseményeket ettől eltérően értelmező hírforrások hatását, ami elengedhetlenül szükséges, hisz a magyarországi tájékoztatás elégtelensége és egyoldalúsága miatt azok is az ún. „ellenséges” adók híreit hallgatták, akik a rendszer elkötelezett híveinek vallották magukat, az intervenciót pedig jogos vagy sajnálatos, de elkerülhetetlen lépésnek tartották. Ismerteti az MSZMP állásfoglalását az események feltétlen szükségszerűségéről, szót ejt a tájékoztatás hiányáról, arról, milyen volt a lakosság reakciója a propaganda szerint, s hogy milyen módon próbálták helyszíni tudósításokkal a lakosságban a hitelesség illúzióját keltetni.

A hivatalos megnyilatkozások ugyan pozitívnak ítélték a lakosság reakcióit a csehszlovák intervencióval kapcsolatban, de különbség volt a széles nyilvánosság, valamint a szűkebb politikai elit felé sugárzott üzenetek közt. Míg az újságcikkek és a nagygyűléseken elhangzó beszédek szerint a lakosság egyöntetűen támogatta a kormány lépéseit, s tette ezt abból az okból kifolyólag, hogy egyetértett a csehszlovákiai kérdés katonai megoldásával, addig a párt tagjainak szóló jelentések szerint támogatásukat a párthoz való bizalom miatt szereztek meg. A hivatalos propaganda felszínes híradásaival kapcsolatos ellenérzések azonban sok esetben a párt támogatói

körében is megfogalmazódtak, s azt eredményezték, hogy a lakosság nagy része az „elleneséges” rádióadók híradásaiból szerezte értesüléseit. A lakosság véleményalkotását a frissen bekövetkezett helyzetről a nem megfelelő tájékoztatás kellőképp megzavarta, s ennek köszönhetően a propaganda által sugárzott, a bevonulást helyeslők és azzal egyetértők mellett kialakult az azt elítélők és a csehszlovák lakossággal együttérzők csoportja. A szerző ezekről a véleményekről, valamint Kádár János, Alexander Dubček és Nicolae Ceaușescu megítéléséről tájékoztatja az olvasót.

Megszólaltatja az intervenció résztvevőit, s szembeállítja egymással a propagandát és a tapasztalatot, s ezzel együtt bemutatja, milyen módon manipulálták a beavatkozásban részt vevő katonákat, szól a nemzeti ellenállás hatásairól, ahol kifejti azt a nézetét, hogy a csehszlovákiai magyarság látványos elhatárolódását a „szégyenteljes akciótól” minden bizonnyal attól való félelmük is befolyásolta, hogy a szlovákok etnikai alapon ítélkeznek és Csehszlovákia megszállásáért a „magyarokat” teszik felelőssé. Kérdéses azonban, hogy csupán a magyarországi források vizsgálata mellett mennyire állítható fel egy hiteles vélemény a témában. Úgy vélem, a csehszlovákiai magyarság elhatárolódásának okait csupán e források alapján képtelenség megállapítani. Egy hiteles kép felállításához mindenképp szükséges volna a másik fél forrásainak vizsgálata is, ám mivel ez nem célja a kötetnek, ennek hiánya nem róható fel a szerzőnek.

Beszámol arról a nagyszabású propagandaeseményről, amely a magyar katonák hazatérését övezte a közel három hónapos hadműveletben való részvétel követően, amiért a hatalom elismerése mellett társadalmi megbecsülésre is számíthattak.

Kiterjedt képet ad a nyár végi eseményekkel kapcsolatos tiltakozás formáiról, ezáltal megismerkedhetünk közösségekkel, családokkal, egyéni tiltakozókkal, s részletesen megismerhetjük indíttatásukat a rendszer ellen fordulásra. Jelen kötet aligha tud bemutatni minden rendszerellenes tiltakozást, de hiteles képet ad arról, hogy a társadalom közel

sem elégedett meg a propaganda által nyújtott tájékoztatással, „ellenséges” forrásokból informálódva pedig kialakította saját véleményét, és nem félt a maga módján fellépni a rendszer ellen. Megismerkedhetünk magányos tiltakozókkal, röpcédulákat gyártó és az éj leple alatt terjesztő fiatalokkal, lázadó egyetemistákkal vagy jóhiszemű kritikussokkal, akik akkor még nem is gondoltak arra, hogy szót emelni a hatalom ellen végzetes következményekkel jár majd.

Bár tény, hogy minden tiltakozás nem mutatható be kétszáz oldalnyi terjedelemben, és az esemény nem is szorosan 1968 augusztusához köthető, ennek ellenére mégis úgy vélem, érdemes lett volna egy – a többi ellenvélemény bemutatásához hasonló terjedelmű részt – szentelni Bauer Sándor 1969. január 20-i önéletrajzához. A magányos hős tettének kiváltó oka közvetlenül Ján Palach január 16-án történő rendszer elleni tiltakozása volt, aki a prágai tavasz eltiprása és a Varsói Szerződés csapatainak Csehszlovákiaiba való bevonulása ellen lázadt fel ezen módon. Bauer Sándor búcsúleveleiben is megírta, hogy tetteivel a szovjet megszállás ellen tiltakozik cseh társa példájára, s a nyomozati iratok is világossá teszik tette indítékát. Ebből kiindulva véleményem szerint méltó helyet kaphatott volna *A tiltakozás formái. Közélepek* című fejezetben, ezzel bemutatva a legelszántabb tiltakozás formáját.

A munkának nem célja sem az 1960-as évek eseményeivel foglalkozni, sem a prágai tavasz részletesebb leírásába bocsátkozni, ennek ellenére sikerült az 1968-as intervenciót a megfelelő kontextusba helyezni, és sokoldalúan bemutatja a csehszlovák tavasz főbb vonalait. Farkas Gyöngyi írása segítséget nyújthat mind a prágai tavasz, mind az 1956-os magyarországi eseményekkel foglalkozó olvasók számára, a felhasznált források alapján ugyanis gyakran párhuzamba került a két esemény. Írása olvasmányos, a kérdésekre megadja a választ. A kötetben illusztráció gyanánt levéltári és sajtóforrások jelennek meg, mintegy alátámasztva a szerző mondandóját, a gazdag jegyzetapparátusnak köszönhetően pedig

részletes magyarázatot kapunk az esetlegesen felmerülő kérdésekre.

Összességében elmondható, hogy Farkas Gyöngyi a könyv bevezetésében megfogalmazott célkitűzéseit teljesítette, s megadta a választ arra, hogy az általa vizsgált források tükrében miként is reagált a magyar társadalom 1968. augusztus 21-re. A könyv kiváló forrásként szolgálhat a téma iránt érdeklőknek, s remek kiindulási pont lehet a Csehszlovákia megszállásával foglalkozni kívánó kutatók számára.

Gaál Veronika

Mohai V. Lajos: Szabadon és kötelezően. Esszék, szorgalmi feladatok. Szombathely, Savaria University Press, 2020, 176 p.

Az irodalomtörténészként is ismert József Attila-díjas költő és prózaíró Mohai V. Lajos legújabb könyvét röviden úgy lehetne jellemezni, hogy kedvcsináló olvasáshoz. A filológiai eszköztárú irodalomtörténeti jegyzetek és kitekintések nyelvezetének egyik fő ismérve szintén az olvasóbarát jelleg: a szerző pontosan fogalmaz, mindig valami újjal is előáll, de előre kiszámíthatatlan, vajon merre is veszi az irányt. A vizsgált szépirodalmi művekről ugyanúgy van személyes mondanivalója, mint szerzőjükről. Kiérezni szavaiból a rajongást és az elismerést, valamint azt az örömet, amely kortársi öröm afelett, hogy megadatott neki pontosan ebben a korban élnie, amelyiknek ilyen jelentős alkotók szabták meg az irodalmi irányait. Megközelítései mozaikszerűen épülnek fel, bővülnek és újabb adalékokkal mélyülnek, gyakran a szépirodalom stílusában, mondjuk, ez esszék esetében érthető is, de van itt versben lerótt kegyelet, elismerés és rájátszás is, interjú és vallomás, jegyzet és műelemzés...

Ami más a tartalomjegyzék fellapozása során kellemesen meglepi, sőt elkápráztatja az embert, az a választott (és ajánlott) irodalom, mondjuk így: első vonala, az elismerésre méltó merítés milyensége: Kosztolányi, Krúdy, Mészöly, Mándy, Tandori, Kertész Imre, Esterházy, Balassa Péter, Szörényi László... Tózsér Árpád – a sor, mely önmagáért beszél,

hosszan folytatható Mohai V. Lajos kedvenceivel, személyes ismerőseivel, főleg azonban olyan írókkal-költőkkel, akiknek folyamatosan követi életútját, művei befogadástörténetének alakulását. Egyszóval, rajta tartja kezét a magyar irodalom pulzusán – ezen belül a fordításirodalomén is. (S persze szabad átjárása van a világirodalom térfelére is, itt Bohumil Hrabal, Mirko Kovač, John le Carré említendő. Na meg természetesen Kafka. Vagy Danilo Kiš – a sor itt is folytatható volna.) A könyvnek ez az egyik végtelenül rokonszenves vonása, az üde időszerűsége, végül, lássuk be, irodalomtörténeti jellegű szövegek esetében ezt legnehezebb biztosítani.

A másik, hogy sűrűn idéz. És keresztbekasul, tehát nemcsak attól, akit éppen tárgyal, hanem simán, mintegy véletlenül beleszövi azt is, akivel a következő vagy előző írásban foglalkozik. Egyszersmind tehát, mintegy mellékesen, azt is bizonyítja, hogy egy-egy alkotói műhely ajtaja sosem zárt, hogy a felszínen vagy rejtve ezek közlekedőedény-szerűen összefüggnek egymással, hogy tehát a szépirodalom, bérmenyire öntörvényű is, nem a semmiből ered, hanem szorosan vagy lazábban, de összefüggő spóraszőnyeg a televényben.

Az elején felsorolt költők-írók – de a többi is, a kultúrtörténeti breviáriumot író Almási Miklóstól, a 365 szonettből álló Melankólia szerzőjén, a Rilke-leveleket fordító Báthori Csabától a társutas költő Villányi Lászlóig –, milyen különös: teljesen beleillenek a recenzens ízlésébe; ha írnia kellene alkotókról, művekről, ő is ezeket választaná, kétség nem fér hozzá. Ezért felnéz a szerzőre, aki sokukkal állt s áll ilyen-olyan, munka-, szerkesztői vagy baráti kapcsolatban, ezért irigylis is kissé. Irigylésre méltó Mohai V. Lajos könyve, mely választott módszerével, ahogy ismerősként hajlik oda egy-egy műhöz vagy életműhöz, nyilván sokakat megszólít. Amit pedig közben, mintegy menet- és munka közben el-elejt, az is megszívlelendő, Weöres Sándor kapcsán például ezt mondja: „WS-nek mindnyájan tartozunk, akik magyarul írunk. (Ebben akár még közmegegyezés is lehetne, bár a WS-felejtés ideje borul ránk.)”

Kedves könyv, nem csak azért, mert kedvenc szerzőinkkel foglalkozik. Hanem ahogyan foglalkozik velük, ki-kiemelve hol ezt, hol azt az életművekből. Mohai V. Lajos nagyon jó tervező és szerkesztő: jó hozzávalókból jót készít s tesz az asztalra. Mintha nekünk, olvasóknak csak annyi volna a dolgunk, hogy befeleledkezzünk olvasásába. De, s ez további erénye a könyvnek, minden bekezdése továbbgondolható. Sőt, mintha ő maga csak abban lenne érdekelt, hogy továbblépünk – a konkrét művekhez vezet bennünket. Szövegközpontú, szokás az ilyen könyvekre mondani, de itt ez úgy értendő, hogy egy percre sem távolodik el a szövegtől. S ő maga is, mint ez a könyv több helyével szövegileg is igazolható, része ennek a szövegvilágnak. Így aztán nemcsak azok kerülnek hozzánk még közelebb, akiket a tar-

alomjegyzék felsorol, hanem az is, akinek a neve a fedőlapon a cím fölött szerepel.

„Bár ennek a kötetnek a címében és alcímében szereplő szavak első hallásra az iskolai vagy egyetemi oktatás világát idézik föl, valójában inkább ahhoz az olvasói és értelmezői magatartáshoz van közük, amely a szerzőt jellemzi” – állapítja meg nagyon helyesen Takács László, s mi, olvasók ennek a személyessé tett irodalomtörténetnek nagyon örülünk. Elemi (iskolai vagy egyetemi) közünk lesz hozzá, s ezentúl az ő szemén keresztül is látjuk azt, amit eddig csak a magunkéval néztünk, s láttuk bár, de nem ennyire bensőséges közelségben és meghitt fényben.

Csanda Gábor